

ЖИТТЄСВІТ ЛЮДИНИ ТА ГРУПОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

HUMAN LIFE AND GROUP IDENTITY IN INTERDISCIPLINARY OPTICS

У статті розглянуто життєвий світ людини прекаріату та людини транскордоння. Показано, що мінлива ідентичність людини та соціальних груп (етнічних, вікових тощо) є відповіддю на усю багатоманітність соціокультурних викликів. Транзит у бік європейських вартостей передбачає переживання людиною солідарної відповідальності. Остання є новою сенсовною наповненістю життєвіту людини та посилює її громадянську відповідальність. Солідарна відповідальність є концептуальним орієнтиром для теоретичного моделювання соціальної реальності. Важливе завдання практичної філософії, соціології, психології полягає в дослідженні життєсвітів соціальних груп (прекаріату, людини транскордоння тощо), пошуку суперечливих моментів, що символізують різні життєві світи, та проведенні широкого соціокультурного діалогу. Важливо відшукати ті оптимальні міждисциплінарні моделі (наприклад, оперті на габермасівську теорію комунікативної дії), які сприяють відтворенню життєсвіту через зміцнення культури, інтеграцію суспільства, підвищення добробуту особи.

Міждисциплінарне дослідження людини прикордоння, або людини прекаріату, змінює перспективи аналізу й фокусується на соціалізації специфіки ідентичності, однак з акцентом на соціальній солідарності, мирному співіснуванні людей, захисті навколишнього середовища тощо. Сучасний науковець повинен опанувати різноманітність стилів та дисциплінарних підходів для інформативного та об'єктивного наукового дослідження. Необхідно визнати та дослідити соціально-психологічну специфіку соціокультурних, психологічних, політичних, матеріальних і семіотичних умов життя та взаємодії різних соціальних груп.

Ключові слова: життєсвіт, інтерсуб'єктивний життєвий світ, групова ідентичність, прекаріат, людина транскордоння.

The article considers the human lifeworld of "precariat man" and "cross-border man". It is shown that the changing identity of a person and social groups is a response to the diversity of socio-cultural challenges. Transit towards European values implies a person's experience of solidary responsibility. The latter is a new meaningful content of lifeworld, which strengthens its civic responsibility. Solidary responsibility is a conceptual guideline for theoretical modeling of social reality. An important task of practical philosophy, sociology, psychology is the study of the lifeworlds of social groups (precariat, cross-border people, etc.), the search for contradictory moments, which symbolize different lifeworlds, and conducting a broad socio-cultural dialogue. It is important to look for the optimal interdisciplinary models (for example, based on the Habermasian theory of communicative action, etc.), which contribute to the reproduction of lifeworlds through the strengthening of culture, integration of society, improving personal well-being.

The interdisciplinary study of the "cross-border man" or "precariat man" changes the perspectives of the analysis and focuses on the socialization of the specifics of identity, but with an emphasis on social solidarity, peaceful coexistence of people, environmental protection and more. The modern researchers must master the variety of styles and disciplinary approaches for informative and objective study. It is necessary to recognize and study the socio-psychological specifics of socio-cultural, psychological, political, material and semiotic living conditions and interactions of different social groups.

Key words: life world, intersubjective life world, group identity, precariat, transboundary person.

УДК 159.923.2:316.4(054/058.3)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.2.23>

Гапон Н.П.

д.філос.н.,
професор кафедри психології
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблематики життєвого світу людини в соціальній філософії та психології обумовлена необхідністю дати відповідь на питання про якісний стан функціонування постсучасного суспільства на засадах свободи, справедливості, духовності, добробуту тощо. Життєсвіт людини – це світ людської безпосередності (спогадів минулого й передбачення майбутнього, відчуттів, бажань, вартостей, сенсів, прагнень, атитюдів тощо). Концепція Е. Гуссерля про життєсвіт мала значний вплив на філософію ХХ ст., становлення екзистенційно-феноменологічних досліджень «раннього» М. Гайдеггера, феноменологічної соціології А. Шюца, ранніх варіантів герменевтики Г.-Г. Гадамера, теорії комунікативних систем Ю. Габермаса та філософії постмодернізму (Ж. Дельоз, Ж.-Ж. Дерріда). Життєвий світ

людини як загальнотипового представника певної соціальної страти не лише відображає соціальну реальність доби глобалізації та економічної транснаціоналізації, але й окреслює напрями дій для її змін.

Поняття життєвого світу є ланкою, що пов'язує внутрішній, суб'єктивний світ людини із соціальною реальністю, що виявляє себе у спектрі персональної, групової ідентичностей, адже життєсвіт є суб'єктивною моделлю соціальної реальності, яка формується завдяки соціальному пізнанню, комунікації та власному досвіду (інтерпретації подій власної історії чи історії власної родини). Становлення інтерсуб'єктивного життєвого світу є виразником групової ідентичності та здійснюється в процесі соціальної комунікації. Особи, які поділяють інтерсуб'єктивний досвід один одного, мають схожу систему інтерпретації подій

життєвого світу, відчувають свою причетність один до одного, як умовна чи реальна соціальна група, тобто суб'єктом інтерперсонального життєвого світу є соціальна група людей, які поділяють певний смисловий універсум. Останній є когнітивним утворенням, а саме спільним сприйняттям певної події, переживанням її та оцінюванням, інтерпретацією події, її осмислюванням та оцінюванням, породженням потреби й готовності діяти. Отже, інтерсуб'єктивний життєсвіт стає виразником групової ідентичності, а ціннісно-атитюдна структура цього життєсвіту робиться практичною та перетворювальною для соціуму. Зміст концепту життєвого світу є відповіддю людини на усю багатоманітність суспільних викликів, відповіддю, яка виникає з усвідомлення людиною самої себе, а саме своєї відмінності, специфіки існування, власної гідності, уподобань, потягів та прагнень, як живої істоти, причетної до роду, народу, суспільства. Смислові «пласти світу культури формують людський зміст світу» [4, с. 237].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

До проблематики життєсвіту людини та групової ідентичності людини зверталась низка філософів, соціологів, антропологів, політологів та культурологів, зокрема У. Бек, З. Бауман, К.С. Дивисенко, В. Кононов, Р. Стендінг, Ж. Тощенко, А.Є. Залужна, Є.А. Сидоровська. Проблематику життєвого світу у колективній праці «Психологія життєтворення особистості в сучасному світі» (2016 рік) досліджували психологи В.О. Климчук, Т.М. Титаренко (життєтворення, способи особистісного життєконструювання), Б.П. Лазоренко (концепція практик життєконструювання в субкультурах проблемної молоді), Т.О. Ларіна (проблема керування ризиками як фактор життєтворення особистості), О.Я. Кляпець, Ю.А. Любимова, О.Д. Гундертайло (життєтворення особистості в сімейній сфері, жіночі практики конструювання партнерських стосунків); життєконструювання у віртуальному світі (В.В. Посохова, В.В. Савінов) [7]. Дослідники в іншій колективній монографії «Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін» (2020 рік) також звернулися до проблематики автентичності особистості в просторі життєвого світу (О.М. Кочубейник), розглядали рольову теорію особистості та її життєвого світу (П.П. Горностай), психологію впливу на життєвий світ людини (В.О. Татенко) [3].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження життєсвіту як інтерсуб'єктивного утворення, яке породжує групові, соціальні ідентичності. Завданнями є аналіз структурних компонентів життєсвіту людини; розгляд людини прекаріату як одиниці вияву інтерсуб'єктивного життєсвіту та умовної гру-

пової ідентичності; виокремлення концепту «людина транскордоння» як життєсвіту пост-соціокультурної реальності; обґрунтування необхідності міждисциплінарного дослідження специфіки інтерсуб'єктивних життєсвітів та похідних від них соціальних ідентичностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 70–90-х роках минулого сторіччя праці Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Дерріди, Ж. Дельоза, М. Фуко, Ж. Бодріяра доволі сильно вплинули на спосіб розмірковування про проблеми ідентичності людини та соціальних груп [2, с. 9]. На думку А. Шюца, Т. Лукмана, повсякденний життєсвіт є «регіоном дійсності, в який людина може втручатися і який вона здатна змінювати» [11, с. 17]. Отже, людина є не лише спостерігачем соціальної реальності, але й піддається стримуванню та регулюванню з боку наявних соціальних та культурних структур. Соціальний філософ, автор теорії комунікативної дії Ю. Габермас зауважив, що життєвий світ часто входить у протиріччя із системним, придушується ним. «Політична система забезпечує лояльність мас як конструктивним, так і селективним способами. У першому випадку – висуваючи проекти соціальних програм державного рівня, у другому – виключаючи з публічних дискусій певні теми та шляхи повідомлень. Останнє досягається за допомогою або соціально-структурних фільтрів доступу до формування суспільної думки, або деформації структур громадської комунікації за допомогою бюрократичних методів, або маніпулювання потоками інформації» [9, с. 67].

Початок формування людини нової культурно-економічної формації (соціальної групи, класу, страти тощо) був помічений канадським письменником Д. Коуплендом (D. Coupland) в романі "Generation X: Tales for an Accelerated Culture" (1991 рік). Він одним із перших описав подібну страту, назвавши її «космічною біднотою», яка мандрує континентами й країнами у пошуках нових вражень і перебивається випадковими заробітками [2, с. 16]. Поняття «прекаріат» є неологізмом, воно створене з комбінації слів "precarious" (лат. «нестійкий») та слова «пролетаріат». Будь-яке суспільство включає частину громадян, яких можна назвати прекаріатом. Один із соціальних економістів Великої Британії Г. Стендінг так характеризує людину прекаріату: з одного боку, це людина, в якій немає базових гарантій життєзабезпечення (зайнятості, житла, повновартісного харчування, набутих професійних навичок); з іншого боку, людина прекаріату покладається лише на пряму грошову винагороду, не розраховує на пенсію, допомогу з безробіття тощо, адже не має професійної ідентичності [14, с. 56]. Ця група таїть в собі соціальну злість (лють), певною мірою «бунт»

проти способу життя та цінностей середнього класу. Отже, стратегія трансформації життєсвіту людини прекаріату на життєсвіт, що вибудований на невідчужених, одухотворених зв'язках між людиною та її соціальним оточенням, є на часі. Стратегія повинна вміщувати не лише моральні вимоги та освітньо-соціалізаційні заходи.

В українському контексті важливим є не лише посилення власної відповідальності людини, але й досяжність людини до ключових активів сучасного суспільства. Йдеться про такі якості часу, простору, знання, які структурують життєсвіт людини. Якість часу є одним із ключових активів, однак доступ до опанування цим ресурсом є нерівним для всіх людей. Так, час – це тривалість, швидкість розгортання процесів, їхній темп і ритм. Людина прекаріату не має достатньої можливості часового контролю подій власного життя. Час в умовах безробіття навіть на мізерне дозвілля ущільнюється. Виникає необхідність «викроювати» час на подолання різноманітних соціальних бар'єрів (наприклад, бюрократичних), на пошук і виборювання чергового тимчасового робочого місця. Представники «середнього класу» мають доступ до якіснішого простору, який забезпечує автономність особи, комфорт та сприяє самореалізації. Натомість людина прекаріату перебуває в ущільненому соціальному просторі (малогабаритне житло, громадський транспорт тощо). Вона відчуває скорочення об'єктів «суспільного надбання» (парків, бібліотек тощо). Бізнес та торгівля (вуличні кафе) захоплюють та відгороджують громадський простір біля пам'яток архітектури, скульптур, фонтанів, роблять його недоступним для людини прекаріату. Не менш проблемними є доступ до ресурсу знань, практика постійної перекваліфікації та опанування навичок без швидких перспектив реалізації. Типовими переживаннями цієї людини є хвилювання через втрату прав, гарантій та професійної ідентичності. Вона переживає почуття тривоги, відчуженості, апатії. Людина прекаріату є тривожною через невизначеність. Отже, інтросуб'єктивність життєсвіту, його часової, просторової структур зміцнює групову ідентичність прекаріату.

На кожному етапі нашої історії українська людина втягнута в більш масштабний конфлікт з людиною «тоталізуючої дії». Життєсвіт останньої є результатом технократично-сцієнтичної традиції та матеріалізує волю розуму Шпенглерової «людини-завойовника». Подібному способу мислення протистоїть гуманітарно-гуманістичний підхід. За цього підходу актуалізується ідея колективної відповідальності за долю планети, людства, нації, народу. Філософ К. Ясперс починає осмислення проблеми колективної відповідальності з думки

про те, що «безглуздо звинувачувати народ як ціле у злочині, злочинець завжди лише окрема людина» [13, с. 24]. Надалі філософу було важливо показати, що колективна відповідальність має відбиватися на тривогах, сенсах та вартостях індивідуального життєсвіту. Навпаки, переживання провини за іншого стає перетворюючою силою та підґрунтям групової ідентичності, основою для прийняття колективної відповідальності [5, с. 56]. Життєсвіт конкретної людини «живиться» цінностями інтросуб'єктивного життєсвіту, який посилює персональну відповідальність, турботу.

Видатна німецько-американська філософ Г. Арєндт у праці «Відповідальність і судження» (“Responsibility and Judgment”) викладає власні позиції стосовно теми замісної колективної відповідальності, розпочатої К. Ясперсом. Відповідальність лягає на індивіда неминуче, якщо він належить до певної спільноти. Цей політичний феномен належить полісу, має суспільне значення. «Ніякі моральні – індивідуальні та особистісні – норми ніколи не знімуть з нас колективної відповідальності. Ця опосередкована відповідальність за речі, яких ми не скоювали, за наслідки того, в чому немає ніякої нашої провини, є нашою платою за той факт, що ми живемо не самі собі, а серед інших людей» [1, с. 217].

Кожна культура містить внутрішню диверситивність, (з англ. *diversity* – «розмаїтість»), а також є диверситивною щодо інших культур. До проблеми групової ідентичності людини транскордоння зверталась низка філософів, соціологів, антропологів, політологів та культурологів. Метафорично транскордоння – це завжди «перетин мосту» людиною між культурами з їхніми системами вартостей. Існує поняття «прикордоння», яке ніби задає межі культури, маркує інші, сусідні з нею культури. Поняття більше увиразнює статику соціокультурного простору, де немає акценту на процесах взаємодії, соціально-психологічних змінах соціального мислення. Натомість поняття «транскордоння» долає окреслені кордони. Його відмінність від поняття «прикордоння» підкреслюється префіксом «транс-», що вказує на подолання заданих меж та передбачає культурну взаємодію, процес. Життєсвіт людини транскордоння містить маркери диверситивної культури, такі як толерантність до інших народів, етнонаціональне багатство родинних коренів, емпатійність щодо інших представників диверситивної соціокультури, нечутливість до етностереотипів, фобій, володіння різними мовами, зацікавленість культурними звичаями інших, відкритість та любов до культурного світу рідної землі, своєї країни, патріотизм.

Життєвий світ людини прикордоння вписується у практику формування особливої іден-

тичності, про що говорив К. Чижевський у праці «Лінія повернення. Про практику прикордоння у діалозі з Чеславом Мілошем» (2013 рік) [10]. Для автора Мілошеві «Нотатки про вигнання» стали надихаючими для аналізу життєвого світу (світобачення, стереотипів, міфів, упреждень, соціальних страхів) людини пограниччя. Водночас праця відбиває усі атиitudи збереження ідентичності емігрантами «на різних географічних широтах», як не втратити орієнтації, творчих здібностей та себе самого. Автор переконливо обґрунтовує необхідність пізнавати своїх сусідів прикордоння, не відмовляти їм в іншості. «Лінія повернення» К. Чижевського – це пошук до віднайдення культурного багатоголосся, толерантності на територіях прикордоння. Треба вести постійний суспільний діалог, який долатиме різні етнічні стереотипи про «велич» якоїсь конкретної цивілізації, про неправду, яку містять соціальні міфи. Відсутність суспільного діалогу посилює напругу та конфлікти. На нашу думку, соціально-психологічний сенс прикордоння як стратегії соціалізації людини національної та етнічної ідентичності має бути збагачений новими сенсом. Йдеться про соціалізацію діалогічності як властивості сучасного соціокультурного мислення людини транскордоння, адже справжній вимір транскордоння – це діалог, утвердження диверсифікованості та подібності, відмова від мовчання про трагічні «лінії», які сприяють, а не заважають зближенню.

У своїй праці «Постлюдина» (2013 рік) філософ Р. Брайдотті репрезентувала особливий життєвий світ людини, витворений процесами глобалізації та фрагментації, деякий множинний образ людини у час посилення впливу на людську психіку інформаційних та біологічних технологій [12]. Така втрата простоти сприйманого суб'єкта не повинна демотивувати дослідника. Постлюдина допомагає нам зрозуміти сенс нашої гнучкої та множинної ідентичності. Постлюдина увиразнює трансформації людської суб'єктивності та тілесності під впливом ринкової економіки, комерціалізації, продукування генетично модифікованих організмів, які поволяють поступово стирають категоріальні відмінності між людиною та іншими видами живого. Гнучка й множинна ідентичність постлюдини постає вектором прикладних аспектів соціальної та гуманітарної науки, щоби «прояснити обриси якогось світу, не накладеного ззовні на наш світ і який є, напевно, тим самим нашим світом, лишень узятим в такій багатовимірності, яку зазвичай ми навіть віддалено не вловлюємо» [12, с. 419].

Висновки з проведеного дослідження. Зміст поняття «життєвий світ» є ширшим, ніж зміст поняття «повсякденність», бо воно є «духовною відповіддю людини на всю бага-

томанітність «викликів», глобалізації-фрагментації, тенденції ідентичності-номадизму. Така багатовекторна наповненість різними сенсами життєвого світу людини є «концептуальним орієнтиром для теоретичного моделювання соціальної реальності» [2, с. 18]. Життєвий світ є складним синтезом особистісних, культурних, соціальних елементів та пов'язаний з моделями інтерпретації або фоновими уявленнями про культуру. Отже, життєвий світ має вплив на соціальну дію. Він містить атиitudи міжособових, міжгрупових, соціальних відносин, а також інформацію про те, якими мають бути взаємини в диверсифікованій соціокультурі. Таким прикладом диверсифікованої соціокультури може слугувати соціокультура транскордоння, яка витворює особливий життєвий світ її мешканців, який зберігає пам'ять про минуле. Щоби минуле не було бар'єром для диверсифікованості соціокультури необхідні осмислення вартостей та переживань життєвого світу людини, зміна стереотипів та суджень. Вивільнення практичної мудрості у межах життєвого світу (атиitudів, почувань, суджень тощо) можливе через культивування «ситуативного морального судження», яке осмислював у своїй праці філософ Г. Марсель [6]. Його треба виробляти спільно в напрямі гуманітарного діалогу між суспільними інститутами. Подібне стосується ліній проблематизації життєвого світу людини прекаріату, зокрема тамування (подолання) «соціальної люти», яку має цей життєвий світ. Паралельно зі зростанням економічного чинника має здійснюватися робота соціальних інститутів з формування спільних колективних смислів, відповідальності, суджень про суспільний ідеал, героїчне в історії тощо. Солідаризм лише народжується, невідповідність вартостей, смислів інтерсуб'єктивних життєвих світів (групових ідентичностей) поступово долатиметься в процесі широкої суспільної комунікації та сприятиме соціальній ідентичності. Перспективою дослідження є рефлексія над проблемою різних життєвих світів людей в диверсифікованій соціокультурі. Важливо досліджувати життєві світи людини прекаріату та людини транскордоння у час війни, соціального конфлікту, адже саме ці групові ідентичності людей та їхні соціальні дії є певними складовими частинами стратегії активізації соціальних конфліктів чи, навпаки, стратегії умиротворення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арентдт Х. Ответственность и суждение / пер. с англ. Д.В. Аронсона, С.М. Бардиной, Р.И. Гуляева. Москва : изд-во Института Гайдара, 2013. 352 с.
2. Гапон Н.П. Ідентичність та номадизм людини: взаємозалучені тренди сьогочасся. *Ідентичності народів Центрально-Східної Європи* : колективна монографія / Н.П. Гапон, В.В. Міштал, Л.О. Хиж-

няк та ін. ; за ред. Н.О. Коваліско, А.В. Єкатеринчука, Р.О. Радзіка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. С. 9–22.

3. Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін. Реферативний опис роботи / М.М. Слюсаревський, Л.А. Найдьнова, Т.М. Титаренко, В.О. Татенко, П.П. Горностаї, О.М. Кочубейник, Б.П. Лазоренко. Київ : Талком, 2020. 318 с.

4. Залужна А.Є. Морально-естетичні засади життєвого світу людини. Рівне : НУВГП, 2012. 238 с.

5. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации. Москва : Айрис-Пресс, 2004. 480 с.

6. Марсель Г. К трагической мудрости и за ее пределы. *Проблемы человека в западной философии* / пер. с фр. В.В. Бибихина. Москва : Прогресс, 1988. С. 404–419.

7. Гундертайло Ю.Д., Климчук В.О., Кляпець О.Я. та ін. Психологія життєтворення особистості в сучасному світі : монографія / ред. Т.М. Титаренко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут

соціальної та політичної психології. Київ : Міленіум, 2016. 320 с.

8. Терешкун О.В. Етика колективної відповідальності в технологічну епоху. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Філософія*. 2013. Вип. 14. С. 40–44.

9. Хабермас Ю.В. Проблема легитимации позднего капитализма. Москва : Праксис, 2010. 264 с.

10. Чижевський К. Лінія повернення. Про практику прикордоння у діалозі з Чеславом Мілошем / пер. К.В. Москалець. Львів : Кальварія, 2013. 248 с.

11. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту / пер. В.І. Кебуладзе. Київ : Український Центр духовної культури, 2004. 560 с.

12. Braidotti R. *The Posthuman*. Cambridge : Polity Press, 2013. 180 p.

13. Jaspers K. *Schuldfrage: Von der politischen Haftung Deutschlands*. München : Piper. 2. Aufl., 1987. 88 s.

14. Standing G. *The Precariat: The New Dangerous Class*. London : Bloomsbury Academic, 2011. 208 p.